

ՎԱՐԳԻ ՔԵՇԻՇՅԱՆ

ՈՒՇ ՄԻՋՆԱԴԱՐԻ ՄԻ ՆՈՐԱՀԱՅՏ ՉՐՈՒՅՑ

Մասնագետների լայն շրջանին մինչև օրս անծանոթ, ուստի և քննական հայացքից ու գիտական շրջանառությունից դուրս մնացած 18-րդ դարի ոչ անհայտ հեղինակ՝ տաղերգու Հովհաննես Բերիացու «Վէպը Կարթագինեայ» երկի գոյություն մասին հայտնում են միայն մատենագիտական ցանկերն ու Մաշտոցյան Մատենադարանի ձեռագրացուցակները՝ նշելով սոսկ հեղինակի անունը և խորագիրը: Նկատենք, որ հայ միջնադարյան արձակի, զրույց-պատմությունների, և առհասարակ ուշ միջնադարյան գրականության (արձակ կամ չափածո) պատմությամբ զբաղված բանասերներից և ոչ մեկը չի հիշատակում խնդրո առարկա երկը, թեպետ որոշ հեղինակներ իրենց ուսումնասիրություններում նշում են Հովհաննես Բերիացու անունը:

Դեռևս 2006 թ. մենք ծանոթացել էինք Մաշտոցի անվան Մատենադարանի (այսուհետ՝ Մատենադարան) թիվ 2768 (1818 թ.) «Ժողովածու»ում պահպանված Հովհաննես Բերիացու մեզ հետաքրքրող երկին: Այդ ձեռագրից քաղված բանասիրական որոշ տեղեկություններ հրապարակել ենք մեր աշխատանքներում, հուսալով հետագայում անդրադառնալ բնագրի ուսումնասիրությանն ու հրատարակությանը:

Հետագա որոնումները ի հայտ բերեցին Մատենադարանի ևս երեք՝ Վեպը պարունակող ձեռագիր՝ թիվ 3384 (18-րդ դ.), 8420 (1814, 1822 թթ.) և 10589 (1817 թ.):

Վեպի մեզ հասած բոլոր օրինակներն էլ սյուժետային ու կառուցվածքային հատկանիշներով գրեթե նույնական են, ինչը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ գոյություն է ունեցել մի ընդհանուր նախօրինակ, որից էլ օգտվել են հետագայի գրիչները: Միմիայն այն հանգամանքը, որ 18-րդ դարում Հալեպում գրված այս երկը, ձեռքից ձեռք անցնելով, տեղ է գտել 19-րդ դարասկզբին ստեղծված մի շարք ժողովածուներում, վկայում է նրա հանդեպ դրսևորված հետաքրքրության և լայն տարածման մասին:

Այժմ անդրադառնանք Վեպի կառուցվածքին և ժանրային առանձնահատկություններին: Երկը իր մեջ ընդգրկում է հայ միջնադարյան արձակի ամենատարբեր՝ զրույցի, մանրավեպի, իրապատում հեքիաթի և այլ ժանրային առանձնահատկություններ, սակայն բովանդակային և կառուցվածքային հատկանիշներով ավելի մոտենում է զրույցի, մասնավորապես՝ խրատական զրույցի ժանրին: Թեպետ մի դեպքում հեղինակային պատկանելությունը, մյուս դեպքում՝ «Վէպը» խորագիրը, կարող են տարակարծությունների տեղիք տալ,

սակայն կառուցվածքային և տիպաբանական սերտ աղերսները հայ միջնադարյան զրույց-պատմությունների հետ, ինչպես նաև բուն խորագիրը (վեպ՝ «հին զրույց, պատմական ավանդություն»), բավարար հիմք են տալիս Բերիացու այս երկը դասելու ուշ միջնադարյան զրույցների շարքին, որոնք շարունակում էին մնալ աշխարհիկ ընթերցանության կարևորագույն գործեր: Վեպի կառուցվածքը ներառում է զրույցի ժանրին բնորոշ բոլոր բաղկացուցիչ մասերը՝ բուն պատմվածք, խրատական եզրակացություն և չափածո հարասություն:

Այնուամենայնիվ խրատական զրույցից Վեպը տարբերվում է մի շարք առանձնահատկություններով: Այստեղ միջնադարյան զրույցներին հատուկ վիպական շերտին միահյուսված են հեղինակի խորհրդածություններն ու գնահատումները՝ խրատական ուղղակի շեշտով: Պետք է ավելացնել նաև հարուստ բովանդակությունը, հորինվածքի նպատակասլացությունը, սյուժետային գիծը, դեպքերի ու իրադարձությունների փոխկապակցվածությունը:

Ի դեպ, Վեպի մեզ հայտնի բոլոր օրինակներում էլ առկա է «նախաբանք» վերտառությամբ միևնույն առաջաբանը, որը բուն շարադրանքին ուղղակիորեն չի առնչվում և հետագա հավելում է: Դա գրչի ավելացրած ընծայականն է՝ հավանաբար ուղղված իր վարդապետ-ուսուցչին՝ «քաջ գիտնական Ստեփանոս սրբազան արքեպիսկոպոսին»: Ուշագրավ է, որ ընծայականի հեղինակ գրիչը շեշտել է մատուցվող երկի կարևորությունն՝ իբրև «գլագուրդ՝ ազգեաց բանն կանխագիր»:

Բուն Վեպը կամ զրույցը սկսվում է պատմողական ժանրի՝ զրույցի ոճով. «Զրույցն հին աուրք մատեանք, և հասու առնեն զմեզ երեկայցն պատմութիւնք, թէ ընդ աուրս ժամանակաց հոլովեալ ամաց...»: Այս սկզբնատողով հաստատվում է, որ Վեպի հիմնական կորիզը կազմող զրույց-պատմությունը հայ ընթերցողին ծանոթ է եղել շատ ավելի վաղ ժամանակներից: Որոշ հիմքեր ունենք կարծելու, թե Վեպի սյուժետային հենքում ընկած է հայ հին և միջնադարյան բանահյուսությունից եկող մի աշխարհիկ զրույց, որը մշակվելով ներհյուսվել է պատումին: Չի բացառվում, որ դա արևմտաեվրոպական, կամ, ավելի հավանական է, արաբական գրականության մեջ ձևավորված և տարածում գտած մի զրույցի գրական վերամշակումը կամ վերապատումն է, որը հայ մատենագրություն է մուտք գործել բանավոր ճանապարհով կամ թարգմանության միջոցով: Զրույցի նախօրինակի հետագա որոնումները թերևս ի հայտ կբերեն նրանում առկա թարգմանական որոշ շերտեր կամ նրա հետ առնչվող այլ երկեր: Համենայն դեպս, և՛ պատումի նյութը, և՛ այնտեղ շրջանառվող որոշ տեղանուններ ու պատվանուններ, հիմք են տալիս ենթադրելու, որ հեղինակը ծանոթ է եղել այդ նյութը պարունակող թարգմանված գրքերի և գեղարվեստական մշակման է ենթարկել դրանք, ուր իրար են միահյուսվել հին ու նոր վիպասանությունները:

Բուն պատումը, ինչպես հուշում է խորագիրը, աղերսվում է Կարթագեն քաղաքին և նրա անկման ու կործանման պատմությանը: Կարելի է ասել, որ գործ ունենք նյութի ստեղծագործական իրացման հետ, որի խորքում պահպանված են հին աշխարհի «մեծագոր» տերություններից մեկի՝ Կարթագենի կործանման իրական կամ երևակայական պատճառները: Պատմությունից հայտնի է, որ Հռոմը շարունակ պայքարի մեջ էր տնտեսական և ռազմական հզորությամբ իրեն մրցակից Կարթագենի դեմ: Մասնավորապես Միջերկրական ծովում իր գերիշխանությունը հաստատելու և առևտրում մենաշնորհի հասնելու համար, հռոմեացիները մի շարք հարձակումներից հետո, ի վերջո (մ. թ. ա. 146 թ.) տիրացան քաղաքին, դաժան կոտորած սարքեցին ու հիմնովին ավերեցին այն. արդյունքում երբեմնի հզոր ու բարգավաճ Կարթագենն ընդմիշտ հեռացավ պատմության թատերաբեմից:

Պատմական այս եղելության հետքերն են, ահա, նշմարվում Վեպի խորքային շերտերում: Սակայն, հեղինակը, կարծես շրջանցելով պատմական իրական դեպքերն ու եղելությունները, ձգտել է ի հայտ բերել քաղաքը հիմնովին կործանման մղող այլագո պատճառներ: Այդ նպատակով նա ճոխ և փարթամ գույներով գովերգում է իր ծաղկման ու հզորության գագաթնակետին հասած Կարթագեն պետության հաջողության ու բարօրության գրավականները՝ «համբարձաձիգ իշխանութիւնն, յառոյգ ճոխութիւնն ու հաստադրական բարեկարգութիւնը»: Սակայն բարգավաճ կյանքն ու հետզհետե աճող ցոփությունն ու շվայտությունը, չափազանց հարստությունն ու ազատությունը քայքայման եզրին էին հասցրել երկիրը: Բերիացի հեղինակը խորությամբ ըմբռնել է, որ հղիացած կյանքի մոլարն ու գրանց ուղեկցող խրախճանքներն ու գինարբուքները իրենց հետ բերում էին բարքերի անկում, բարոյական արժեքների վերացում, որն էլ երկիրը կարող էր իսպառ կործանման առաջնորդել: Եվ այսպես, հեղինակի իսկ բնորոշմամբ՝ «Տիրեալ երջանիկ այս քաղաքի՝ ապերջան ախտ շուայտութեան և արբեցութեան, ...և գլխովին զքաղաքն յայն ախտ վարակեալ...»: Ըստ Բերիացու՝ մարդիկ նախընտրում էին ավելի զվարճանալ, քան աշխատել ու արարել, և ավելի դատարկաբանությամբ, խելահեղ զվարճաբանություններով ու գինարբուքներով էին տարված, քան երկրի բարօրությամբ մտահոգված, ինչի հետևանքով քաղաքը «եղծեալ» կերպարանք էր ստացել: Այս դառնադետ ախտով էր վարակված երկիրը գլխովին՝ ամենաստորին խավերից մինչև երկրի գլուխ կանգնած թագավորն ու իշխանավորները, և հեղինակը ժողովրդական ասույթն հիշեցնելով եզրակացնում է՝ «ձուկն ի գլխոյն սկսանի նեխիլ», ու ավելացնում՝ «քանզի այս ախտ որոց տիրանէ գիտէ ի բարեաց գրկել, ի գոյից մերկել, ի կորուստ գրկել, ի չարիս հերկել...»: Այս «ախտացեալ ախտ»-ն էր տիրել քաղաքի վրա, երբ թշնամին հարձակվելով, անգամ դիմադրության չհանդիպեց «զգաստութենէ և զգոնութենէ» զուրկ

բնակիչների մոտ, այլ հեշտ ու համարձակ գրավեց և ավերեց քաղաքն ու «դիտապաստ չերկիր ճապաղ սփռեալ նիրհել զքուն թանձրութեան մեռելոյ»:

Հարկ է նաև կանգ առնել մի կարևոր հանգամանքի վրա, որը էական տեղ է զբաղեցնում երկրի խրատաբանական համակարգում: Նրանում արտացոլված են հեղինակի ըմբռնումներն ու աշխարհայացքը առհասարակ երկրի, պետության և պետականության վերաբերյալ: Ըստ Բերիացու՝ երկրի գլուխ կանգնած թագավորը, ինչպես և նախարարները, իրավապահներն ու դատավորները, պետք է լինեն արդարադատ, զորեղ և աշալուրջ, որպեսզի թույլ չտան ամեն տեսակ անիրավությունն ու անօրինությունն երկրի մեջ, վերահասու լինեն ներքին կարգ ու կանոնին, նաև հոգատար իրենց ժողովրդի հանդեպ: Միաժամանակ, հասարակության բոլոր խավերին հորդորում է նվիրվել իրենց երկրի բարօրությանը, աշխատանքով արարել, օրենք ու կարգ հարգել, և մանավանդ՝ արթուն և զգոն լինել իրենց երկրի պաշտպանության գործում: Հեղինակն իր այս տեսությանմբ ինչ-որ չափով մոտենում է իշխանություն և հասարակություն քաղաքագիտական հիմքերին և պետության կատարելատիպին, որն ինչպես հայտնի է, 18-րդ դարի կեսերից սկսած եվրոպայից տարածվող լուսավորական շարժման բաղկացուցիչներից էր:

Վեպն իր պատումային հենքով ու սյուժետային էական գծերով հիշեցնում է Վարդան Այգեկցու «Թագավորի տղան» («Գինի») առակը: Երկու երկերի պարզ համեմատությունը ի հայտ է բերում իմաստային նմանություններ և ընդհանրություններ, թեև դրանք ժանրային առումով խիստ տարբեր են: Հետևաբար կամ Բերիացու համար Վեպի ստեղծման նախագաղափար նախօրինակ է հանդիսացել Այգեկցու առակը, կամ էլ Վեպի և Վարդանյան առակի հիմքում ընկած է մի ընդհանուր սկզբնաղբյուր, բանահյուսական կամ թարգմանական երկ, որը գրական մշակման ենթարկվելով շարունակել է գոյատևել մինչև 17-18-րդ դարերը: Այդ նմանությունները առավել ցայտուն են պատումային հենքում և գինուն առնչվող խրատական շերտերում: Մյուս կողմից, քննարկվող երկը Վարդանյան առակից ակնհայտորեն տարբերվում է ոչ միայն ժանրային և ծավալային առումով, այլև լայն ընդգրկումով, հատկապես անհատականից ընդհանրականին անցումով: Եթե Այգեկցու Առակում թագավորի տղան է անզուսպ խրախճանքների ու գինարբության ենթական, ապա Վեպում բովանդակ Կարթագենի ժողովուրդն է դառնում զեխ կյանքի ու գինեմոլության զոհ: Այս ներքին աղբյուրներն ու արտահայտությունները՝ «յիմարեցոյց զեղխութիւն»ը, «արբեցութիւն»ն ու «զգաստակորոյս գինեսիրութիւն»ը, ընդգծված առնչություններ ու ծագումնաբանական կապ են բացահայտում Վարդանյան առակի հետ: Այստեղ տեղին է հատվածներ մեջբերել Այգեկցու առակից, որոնք ակնհայտ նմանություններ ունեն Բերիացու հեղինակած Վեպի հետ:

«Մի թագավոր մի որդի ուներ և հրաման արեց նախնիներին, թե ամեն օր ձեզնից մեկը թող տանի իմ որդուն և պատվի...: Եվ մի օր մի նախնի պատվելու

էր տարել թագավորի որդուն...: Թագավորի տղան խիստ գինով էր և հարբած դուրս եկավ, ընկավ աղբանոցը և մեռավ: Եվ թագավորը հրամայեց, թե իմ իշխանությունն ներքո ինչքան այգի կա՝ փակեք և կարասները կոտրատեք: Եվ այդպես արին: Եվ մի այրի կին մի որդի ունեւ և այրի կինը պահեց լուր հնձանը և գինին և ամեն առավոտ և երեկո հացի վրա երկու թաս գինի էր տալիս որդուն: Եվ այրի կնոջ որդին մի գիշեր դուրս եկավ, սպանեց թագավորի առյուծին, և թագավորն առավոտյան հրամայեց, թե ով որ սպանել է իմ առյուծին, եթե գա և ինձ պատմի՝ նրան չեմ պատժի: Եվ եկան այրի կինը և նրա որդին: Թագավորը նրան հարցրեց, թե ինչպես սպանեցիր առյուծին: Եվ նա ասաց. թե գիշերով դուրս եկա, հանդիպեցի առյուծին և սպանեցի: Եվ մայրն ասաց, թե նրան գինով է սնուցել և պատմեց, թե ինչպես է գինով սնուցել: Եվ թագավորը հրաման արձակեց, թե այգի տնկեք և գինին այնպես խմեք, որ առյուծ սպանեք և ոչ թե աղբանոցում մեռնեք»¹:

Այն, որ Բերիացին հնարավորություն է ունեցել մշակելու և նորովի մեկնելու Վարդան Այգեկցու քաղած առակը, պատահականություն չէ, ինչպես որ պատական չէ, որ Հալեպում, հավանաբար տեղի դպրատան մեջ կրթություն ստացած Հովհաննես Բերիացին ոչ միայն ծանոթ է եղել Վարդան Այգեկցու առակներին, այլև իր ձեռքի տակ ունեցել է միջնադարյան բանահյուսությունից եկող այլ երկեր, որոնք մշակել ու հարստացրել է իմաստային նոր շերտերով:

Մեր կարծիքով կարելի է այս երկուսը նույն շարքի մեջ գետեղել՝ իբրև մշակութային միևնույն միջավայրի արտադրանք: Այստեղ մենք գործ ունենք գրական ավանդույթի շարունակականության հետ, երկու գործերն էլ ստեղծվել են նման միջավայրում, թեև ժամանակով իրարից հեռու, սակայն նույն հոգևոր դաշտում:

Ավելացնենք, որ Վեպի և Վարդանյան առակի միջև ընդհանրությունները չեն սահմանափակվում սոսկ իմաստային և գաղափարական հենքով, այլ նաև կառուցվածքային զուգահեռներ են ցուցաբերում: Երկու հեղինակներն էլ օգտագործել են միևնույն հնարքը՝ չարի ու բարու և դրանց հարացուցիչների հակադրման միջոցով հասնելու հղացքի իմաստային ներքին թելադիր շերտին: Այս հնարքը, որը լայնորեն կիրառվում էր միջնադարյան արձակ գրականության մեջ, առավելապես խրատական առակի և զրույցի ժանրերում, միտված էր ավելի անմիջական և ազդու դարձնելու նյութը: Այս սկզբունքով են ստեղծված քննարկման ենթակա երկու երկերն էլ. երկուսում էլ կշեռքի նժարի վրա է դրվում գինին, մի դեպքում իբրև չարիքի, մյուս դեպքում՝ իբրև մտքին ու հոգուն ուրախություն, զվարթություն և արիություն պատճառող բարիքի աղբյուր: Խրատական մեղմ շղարշով հանդերձ, զուգադրվում են գինու երկու

¹ Վարդան Այգեկցի, Աղուեսագիրք, Եր., «Սովետական գրող», 1981, էջ 24:

տարբեր հատկանիշները. այն չար է, եթե չարաշահում ես, և բարի է, եթե չափավորության ճանապարհն ես ընտրում: Այսպիսով մի դեպքում քննադատվում է վեպում պատկերված քաղաքի վատաբարո նկարագիրը, ցուփության, շվայտության, գինեմոլության բերած ավերքը, իսկ մյուս դեպքում՝ այրի կնոջ՝ ամեն օր չափավոր և սակավ գինի խմող որդու վարքագծի մեջ, դրվատում գինու պատճառած բարիքները, որտեղ գինով կորովացած ու առյուծներին հաղթած քաջասիրտ պատանին դառնում է քաջառողջ, զորավոր, առույգ և ապահով կյանքի խորհրդանիշը, որ այնքան համահունչ է Վեպում տեղ գտած չափաբանքի «Սակաւ ըմպողաց մայր է շատ օգտից» տողին:

Այս դեպքում հեղինակը հանդես է գալիս իբրև զգոնության, չափավորության, ժուժկալության գաղափարախոս, այսինքն՝ չափավորի, որ չխորտակվես, որ նույնքան հարազատ է վարդանյան առակի վերջին տողերին. «գինին այնպէս խմէք, որ առիւծ սպանէք, և ոչ թէ աղբանոցում մեռնէք»:

Վեպում առանձին գլուխ է կազմում վերջաբանը, որ երևան է հանում ամբողջ պատումի համառոտ ամփոփումը. «Բայց դու եկ տե՛ս ինձ, թէ զի՞նչ ի միում և զի՞նչ ի միւսում գործեաց գինին...»: Այս բաժնի մեջ հրաշալիորեն դրսևորվում են հեղինակի ստեղծագործական հմտությունն ու անձնական փորձառությունը, որ թույլ է տալիս գրույցի խորհուրդը ընկալել իր ամբողջության մեջ:

Վեպի մեջ, ինչպես նշեցինք, առանձնանում է «Բանք չափաբանք» խորագիրը կրող բանաստեղծությունը, որը բնագրի բովանդակության թելադրանքով հորինված բացատրող և մեկնող չափածո խոսք է: Պարզ ժողովրդական ոճով գրված «չափաբանք»-ն աչքի է ընկնում բանաստեղծական հղացքի ինքնուրույնության աստիճանով և ընդհանրացման չափով, և արձակ բնագրից անջատ՝ կարող է ընկալվել իբրև ինքնուրույն բանաստեղծական կտոր: Եվ իրոք՝ չափաբանքը նաև տպագրվել է իբրև ինքնուրույն գործ, մասնավորապես՝ Հնդկաստանի Կալկաթա քաղաքում լույս տեսած «Ազգասէր»-ի 1846 թ. էջերում հրատարակվել են ոտանավորի առաջին երկու տները՝ հարազատորեն պատճենված ձեռագիր օրինակից:

Հովհաննէս Բերիացու այս գողտրիկ բանաստեղծությունը չի վրիպել նաև բանասեր, խմբագիր և հրատարակիչ Թեոդիկի սուր հայացքից, որն իր «Որթն ու իր բերքը» ընդարձակ ուսումնասիրության մեջ² հրատարակել է «Գինին խրախատու մտաց և սրտից» սկզբնատողով քերթվածը: Սա նաև հաստատում է, որ Հովհաննէս Բերիացին որպես տաղասաց բավական համբավ էր վայելում, և նրա տաղերը ընդօրինակվում էին տարբեր ժողովածուներում:

Ձրույցի լեզուն աչքի է ընկնում գրաբարի ճոխ և շռայլ, որոշ առումով խրթնախոս ոճով: Ամենից ավելի հագեցած է եզրաբանական շերտը, ուր

² Տե՛ս Թեոդիկ, «Ամենուն Տարեցույցը», 1926, էջ 158:

լայնորեն կիրառված են երբեմն անհանգիստ, երբեմն համանիշ ու նույնանիշ եզրաբառեր, իրենց հարուստ հնչերանգներով, բարդություններով ու նորաբանություններով: Քննությունը ցույց է տալիս, որ երկն իր վրա կրում է միջնադարյան լեզվամտածողության որոշակի ազդեցություններ, մասնավորապես՝ «Գիրք պիտոյից»ի և Գրիգոր Մագիստրոսի լեզվից: Ավելին, կան փաստեր, որոնք գալիս են հաստատելու, որ Վեպն ստեղծող հեղինակը մեծապես օգտվել է Մագիստրոսյան լեզվաոճական համակարգից: Հատկապես հոմանիշ և բաղաձայնույթով (ալիտերացիայով) կապված բառերի կուտակումները հիշեցնում են վերջինիս ոճը: Ահա բնագրային մի քանի նմուշ. «գտանեցեալ գինին գովելի գովեալացն գործակ գարշելի», «կարօղ կալուղք կենաց կեղեքելոց ի կոկորդա», կամ «պարտիլ պարպատիլ և պարտաւիլ»: Կան նաև նմանատիպ արտահայտությունների, բառեզրերի օգտագործման բացահայտ նմանություններ: Մեջբերենք մի օրինակ: Հովհաննես Բերիացու գործում կարդում ենք. «տեսեալ զանտիականն զխակութիւն, և զնկնահասակ դրակին զգծծութիւն» (թերթ 109բ): Նույն արտահայտությունն է օգտագործված Գրիգոր Մագիստրոսի «Առ Անանիա Հայրն Տիրուայ» նամակում. «մինչդեռ տակաւին յանտիական խակութեանն»³: Իսկ ահա «Գիրք պիտոյից»-ի մեջ կարդում ենք. «սեխենի և մորենի, որ մարմնով նկնահասակ և գծուծ են»⁴: Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ նույնություններն ակնհայտ են, բայց դա արդեն այլ ուսումնասիրության նյութ է:

Այժմ անդրադառնանք Վեպի՝ մեզ համար ամենակարևոր՝ հեղինակի ինքնության խնդրին: Ո՞վ է «Վեպ»-ի հեղինակը, և ո՞ր ժամանակաշրջանի ու ի՞նչ միջավայրի հետ է կապվում նրա գրական արտադրանքը: Մենք համարյա ոչինչ չգիտենք նրա կյանքի մասին, ո՞վ էր նա, կիլիկեցի՞ էր, թե՞ հայաշխարհի մի այլ անկյունից Հալեպ գաղթած մի ընտանիքի շառավիղը. այս հարցերը պատասխան չունեն, ինչպես որ հստակ պատասխաններ չունենք իր ապրած տարիների, ստացած կրթության, և այլ հարցերի շուրջ: Այդ իսկ պատճառով, եթե ձեռագրերում տեղ գտած Բերիացու երկերի ժամանակը (որոնք բոլորն էլ հետագայի ընդօրինակություններ են) համարենք 1800-ականների սկիզբը, ապա Հովհաննէսը ապրած պիտի լինի ոչ ուշ քան 18-րդ դարի կեսերին: Այս ենթադրության օգտին է խոսում, օրինակ, Հալեպում ավելի վաղ ընդօրինակված ժողովածուների մեջ Հովհաննես Բերիացու գործերի իսպառ բացակայությունը: Միակ վկայությունը նրա մասին իր գործերն են՝ ցրված Մաշտոցյան Մատենադարանի, Վիեննայի Մխիթարյան վանքի, Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի մատենադարաններում և Փարիզի Ազգ. գրադարանում պահվող ձեռագրերում:

³ Տե՛ս «Մատենգիրք հայոց», ԺԱ դար, հտ. ԺԶ, Գրիգոր Մագիստրոս, աշխատ. Գ. Մուրադյանի, էջ 301:

⁴ Տե՛ս «Գիրք պիտոյից», աշխատ. Գ. Մուրադյանի, եր., 1993, էջ 146.23:

հազիվ մեկ տասնյակի հասնող տաղեր, թղթեր, ինչպես նաև այստեղ ներկայացվող գրույցը: Իր մասին առաջիմ միակ հիշատակության հանդիպում ենք մեր ուսումնասիրության առարկա՝ Մաշտոցյան Մատենադարանի թիվ 2768 գրչագրում. «Յօրինեալ Յօհաննու սարկաւագի Բերիացոյ, առն Աստուած-իմաստի և քաղցրաբանի...»: Այս բնորոշումները գալիս են հաստատելու, որ Հովհաննես Բերիացին հայտնի է եղել իր ժամանակին իբրև հմուտ քարոզիչ ու աստվածաբան: Ձեռագրերից մեկում Բերիացին ինքն իրեն սարկավագ է կոչում. «Հովհաննէս սարկաւագ Բերիացի»: Կարելի է ենթադրել, որ Հովհաննեսը հոգևոր կոչման է նվիրվել հասուն տարիքում: Ամեն դեպքում Հովհաննես Բերիացուց մեզ հասած երկերը իրենց վրա կրում են հասուն, խորագետ, ու ամենից կարևորը՝ գրական-ստեղծագործական ձիրք ունեցող անձի գրոշմը:

Անհրաժեշտաբար նկատենք, որ միջնադարյան Հալեպը (հին անվամբ Բերիա, այստեղից էլ հեղինակի Բերիացի անվանումը) վայր էր գրի ու գրչության, գիտության ու դպրության, որի արմատները սերում էին Հայկական Կիլիկիայից: Կիլիկիայի հայկական թագավորության անկումից հետո Հալեպը դարձավ այն բացառիկ կենտրոններից, ուր վերապրեց ու իր վերամարմնավորումը գտավ Կիլիկյան մշակույթն ու արվեստը: Հովհաննէս Բերիացու ժամանակ, ինչպես և նախկինում, Հալեպում կային պայմաններ և համապատասխան միջավայր, գրականության զարգացման համար:

Ամփոփենք. Հովհաննէս Բերիացու մինչև այժմ միայն մատենագիտական ցանկերից ծանոթ «Վեպք Կարթագինեայ» երկն առաջին անգամ է դրվում գիտական շրջանառության մեջ: Չնայած իր փոքր ծավալին այն ունի գեղարվեստական ընդգծված արժանիքներ: Աչքի է ընկնում հետաքրքրական բովանդակությամբ, շարադրանքի խիտ և ընդգրկուն հատկանիշներով: Այս գործը ուսումնասիրողին հնարավորություն կընձեռի ծանոթանալու ժամանակի գրական ճաշակին, նախասիրություններին, բարոյական ըմբռնումներին, հոգեբանությանը, ինչպես և հետևելու ժամանակի գեղարվեստական արձակի զարգացման ընթացքին: Իբրև այդպիսին այն կարող է դասվել ուշ միջնադարի նշանակալի երկերի շարքին:

Բնագիրը պատրաստելիս ուսումնասիրել ենք Մատենադարանի՝ Վեպք պարունակող բոլոր չորս գրչագրերը: Հրատարակության համար համադրել ենք երկու ձեռագիր՝ *A* - թիվ 8420 (թերթ 105ա-112ա) և խմբագրական որոշ տարբերություններ ներկայացնող՝ *B* - թիվ 2768 (թերթ 3ա-10բ): Մյուս օրինակները (թիվ 3384 և 10589) գրեթե նույնական են *A*-ի հետ:

ՎԷՊ ԿԱՐԹԱԳԻՆԵԱՅ⁵

Նախաբան

Գիտեմ սիրելի է քեզ՝ քաջդ գիտնական՝ կանգնումն կարդացեալ, հագներ-գութեանցն հանդէս, վասն որոյ եւ զորոյցս ինչ կարգեալ զկնի կարեւոր համարիմ քեզ՝ և որոց ընդ քեզ՝ առնել վերծանելեացն զբօսանս: Քանզի ո՛չ ակն ի տեսանել, և ոչ ունկն ի լսել ունել զյագութիւն՝ ազգեաց բանն կանխագիր: Եւ թէպէտ անոճ եւ տգեղ տեսակս ունել տեսանիցին բանիցս յերկրք, բայց առ այն ի գութ գորովոյ զիջանել ժտեմ, յիշեալ թէ այն ինչ յատուկ է դեռավարժից՝ բազմասխալն լինել:

Ուրեմն կարեկցաբար եւ ողջամիտ սիրով ընկալ զայս, իբր զբռնալիր ասիւլիցն և եթ ջուր, նուիրեալ սիրտն՝ այն արքայի⁶:

Վէպք⁸

Զրուցեն հին աւուրք մատեանք⁹ և հասու առնեն զմեզ երեկայցն պատմութիւնք, թէ ընդ աւուրս ժամանակաց հոլովեալ ամաց, քաղաքն Կարթագինէ՝ որոյ արդ և ո՛չ աւերակաց¹⁰ հետք հետազօտողաց երևին, յօրժամ էր ի մեծագոր տէրութեան, յամբարձածիւ¹¹ իշխանութեան, յառոյգ ճոխութեան և ի հաստադրական բարեկարգութեան: Տիրեալ երջանիկ այս քաղաքի՝ ապերջան ախտ շուայտութեան և արբեցութեան, յաւագաց հաւեալ և յանաւագս պսակեալ, վատթար իմն վթարմամբ զնոսա վրիպեաց, և զլիսովին զքաղաքն յայն ախտ վարակեալ յոգի դատեաց չարս զօրութեան զեղխութեանն զեղծագործ:

Եւ այս այնքան ամենաճեցուն առաւելութեամբ գերապատկեալ որպէս զի¹² ի բանականութեանն սահմանէ ամենեցուն եղծանել զեղծանել և տարօրինակ տարազու տարագրել ի զզգաստութեանն զգօնութենէ. համբուրեալք զպայման պարսաւոյ անպարկէշտ պարու պաճարեղենաց: Քանզի անդ էր տեսանել զթագաւորին պատիւ՝ զիրաւունս ո՛չ սիրեալ, զնախարարս՝ յիշխանու-

⁵ B հորագրից հետո պահպանվել է երկի՝ հավանաբար հնագույն օրինակներից եկող վերտառությունը. «Յօրինեալ Յօհաննու սարկաւագի Բերիացոյ, առն Աստուածիմաստի և Բաղդրաբանի, որ ծաղկեցաւ ի յուր և տասներորդ դարոս»: Հաջորդում են՝ «Իսկ այժմ օրինակեալ եղև՝ յեղծեալ ձեռագրէ, աշխատասիրութեամբ ուրումն հեմացելոյ՝ յիմաստիցն հաշակէ: Ի սբ. էջմիածին» տողերը:

⁶ B առատասիրուն

⁷ B «Ի 1818 Սեպտեմբեր 26: Գծեալ եղև Վէպս Կարթագինեայ. Ի վայելումն Ստեփաննոս Շնորհապասկ Սրբազան Արքեպիսկոպոսին Ենօֆեան Տփլիսեցոյ, որ ի Մայրապահն սբ. էջմիածին»:

⁸ A չիք, լրացումն ըստ B-ի

⁹ B հինատուրց մատեանս չիս հին աւուրք մատեան

¹⁰ աւերակացն

¹¹ Երկու ձեռագրում էլ սխալ է. պէտք է լինի՝ համբարձածիւ

¹² B մինչ զի չիս որպէս զի

թեան հոգս ո՛չ հոլովեալ, զվերակացուս ի յապահովութեան քաղաքին ո՛չ յաժեալ և զիրաւարարս ի դատ ընտրողութեան ի դատողականն¹³ ավոռ ո՛չ հանդիսացեալ:

Եւ առ¹⁴ ի հաւաստել հասարակաց առածին՝ թէ ձուկն ի գլխոյն սկսանի ներսիլ: Զնոյն վիշտ վտանգք կարեգին կրից և երաստ ամբոխին յանձին ունէր ստանձնեալ¹⁵, զի որեարն ո՛չ զիւրեանց զարհեստից զհետ լինէին կրթեալ: Կանանին՝ ո՛չ զտնարարութեան զկնի հետամուտ եղեալ: Մանկունք՝ ո՛չ ի հրահանգ անտիական¹⁶ խակութեան առ մանկածուս առաքեալ, որպէս և ոչ իսկ սոցա երբէք ընդ փորձ ազատական արհեստի միւսեալ: Եւ այսպէս տաբեռնիք արուեստականաց առ արկանեալ, կրպակք հանթից փակեալ, սենեակք վաճառաց աղիւսեալ, առ և գինք անհետացեալ և տարազք աղխամաղխից շարամեծ գերծեալ¹⁷: Յորոց շահուցն յուսոյ՝ ուշակորոյս և տեսարցն լեալ լքան՝ լուծան՝ ընդարմացան ժողովն համայն, զվերջինն արբեալք զթշուառութեան մահամատոյցն զբաժակ: Քանզի այս ախտ որոց տիրանէ¹⁸ գիտէ ի բարեաց զրկել, ի գոյից մերկել, ի կորուստ զրկել, ի չարիս հերկել, և զպատն բնակութեամբ անապատ ի բարեկարգութեանց կարգել:

Զսոյն ախտացեալ ի խոտան ախտէ յաղթեցեալս այս քաղաք, լինէին իրաւունքն մերժեալ, ծէսքն ջրեալ, բարեկարգութիւնքն խահրեալ, և չարակրութիւնք յամենուստեքէ¹⁹ պատեալ պաշարեալ, մինչև համակ թագաւորութիւնն զվեր ի վայր գրեթէ կրել զկործանումն: Քանզի անշուշտ բարձեալ բերէին յանձինս զտիպ պատկերի հեղեղահեղծն արանց²⁰, և վայելէին զվայն յամովսածնէն կարգացեալ, որոց ընդ առաւօտս յարուցեալ զարբելեաց²¹ լինին զհետ ի նմին երեկոյացեալք: Դա և դոքա գինեկէզք մոլեալ մոլորեալ զանառակ արբեցութեան զկնի, և առ մի մի վայր խրախճանս²² յօրինեալ, գիներբուս հարեալ²³, ցանկ զանձինս ի շուայտութեան տիղմ թաթաւեալ ո՛չ դադարէին, որով համբուրէին զվիճակ արժանաւոր արդարեւ տարակուսանաց և մշտարտօսր կականման: Քանզի յայն սահման դառնադառն վտանգի և ժանտաժուտ ժողխութեան եղեն ժաման, մինչ զի՝ թէ դէպ լինիցէր²⁴ մօտալուտ թշնամեաց յառնել ի

¹³ B ի դատողութեան

¹⁴ B Եւ առ չիք

¹⁵ Լրացումն ըստ B-ի (անընթեռնելի)

¹⁶ B + տիոց

¹⁷ B արհամարեալ փիւ շարամեծ գերծեալ

¹⁸ B տիրանայ

¹⁹ B յամէն ուստի կուտէ

²⁰ B հեղեղահեղծիցն փիւ հեղեղահեղծն արանց

²¹ B զարբելեացն

²² B խրախճան

²³ B հատեալ

²⁴ B լինէր

վար կամ հենից հրահոսակաց²⁵ գերփութեամբ յերկիր նոցայ յարձակել, վաղու ևս հեշտին իմն և համարձակ ձերբաձիգ²⁶ յինքեանս գրաւեալ զերկիրն նոցայ և զաթոռ՝ անճեռ և անյիշատակ զկեանս նոցայ ջնջեալ բառնային ի կենդանեացս երկրէ:

Եւ այսպէս գերեաց գինին, յիմարեցոյց զեղխութիւնն, թմբրեցոյց²⁷ արբեցութիւնն մեղկացուցիչ, և ի դրունս կորստեան պատատեցոյց գինէսիրութիւնն զգաստակորոյս և հանճարազրաւ:

Դէպ լինէր յաւուրսն յայնոսիկ զոմն յարքունի փառունակ իշխանաց՝ կարծեալ զգօն և յամենայնի խելամուտ, յուրեք առաքեալ մեծասար հանդերձանօք պիտեան գործոյ վասն²⁸, և յուղորդութեան անդորր և ապահով պատահեալ վայրի՝ էջս առ նոյն հրամայէ առնել, յորում հետ մեծահաց զճաշն կազմելոյ յումպ արբելեաց զերախանն լուծանեն, ընդ բուսոյ բարուց բնութեան նոցին, մինչև յուշակորոյս և զգայազիրկ պարտիլ պարպատիլ և պարտաւիլ նոցայ ի բազում գինեբրութենէ անտի, և դիտապաստ յերկիր ճապաղ սփռեալ նիրհել զքուն թանձրութեան մեռելոյ զօրէն:

Յայն պահ պատահեալ անգեղ օղաթուիչ սլացմամբ, և համարելով զնոսա անկեալս ի պատերազմի, ճախր առեալ ուղղակի խոնարհեալ յարձակի ի վար և զերկուս սալարին զակունս յակնակապճէ անտի բրեալ բոլորեալ յուտեստ իւր յարդարէր, և անդրէն խոյացեալ, ուստի էջն դարձ առնէր ի հանդէս հատուցման, արդարեւ արդար հանդիպեալ, զի զաչացուն յոգի անարժան դատեաց տեսակն գոլ ի մարմնի:

Այլ չու առ շուականին՝ յանականունելի վտանգէս՝ ոչ ինչ զգացեալ, օգուտ ժամուց զկնի ի գինւոյ թմրութենէ լրջացեալ, աւաղականն ձայնարկութեամբ զանձինն տոյժ կոծէր, և վայրս վհատականս ժառանգեալ տարաբաղդութեանն կարդացեալ, ուստի շոգան ի նոյն դարձ առնէր, անգործ թողեալ զկարևորն գործ:

Իբրև յայն ողորմագին սահման թշուառութեան ի տես թագաւորն²⁹ զիջեալ զիւրն մտերիմ և զթագաւորութեանն խոհերիմ, միանգամայն և յարքայանիստ քաղաքին շարաշուք տգեղ անկարգութեան անդր հայեցեալ, յայն որ ի վերջինն էր վարեալ վարանումն, ուշ ի կուրծս անկեալ, յանդաճումն վարեալ, յարտասուս հարեալ, ի սիրտ և ի հոգի կարեւիլ խոցեալ, եւս խորհէր իրացն գործել, և առ վշտին վարանեալ ժամ դնէր, կէտ սահմանէր, պահ պայմանէր, խմբել ազա-

²⁵ B հրոսակաց

²⁶ B ձերբակալ

²⁷ B քմբեցոյց

²⁸ B պիտեան գործոյ վասն մեծաւոր հանդերձանօք փիւ մեծասար հանդերձանօք պիտեան գործոյ վասն

²⁹ B ի տես թագաւորն յայն ողորմագին սահման թշուառութեան փիւ յայն ողորմագին սահման թշուառութեան ի տես թագաւորն

տերամն երաստից ի կոչ արքունի, այն ինչ անճաշակ լեալք³⁰ զայն օր յարբեկեաց³¹ համոյ:

Նոքա այն ինչ ըստ տէրունի հրամանին ի ժամակալ յօրադէտ պայմանն փութային³², անդէն բանել սկսաւ արքայն և զծածուկս խորհրդոցն խորհրդապետացն հոլոնելոց հոլանել:

Արժա՛ն է մեզ ասէ, ո՞վ արքայութեանս կարեաց խոհեմ խորհրդածուք զխորհուրդ³³ մէջ առնուլ, որով մարթասցուք զդաւաբեր զանհնարին վտանգ աղէտիս յանձնէ ի բաց պարուրել, և ի թիւր թեւակոխութենէ զմեզ ուղղել: Զի թագաւորութեանս այս մեր վեր՝ արժանաւոր խորհրդովք ներհուն վերասպիցդ վաղվաղ մինչ չե է զանձամբ կռուեալ եթէ ո՛չ բուժիցի զայրանայ, փաղաղէ, և զթագաւորութեանս մարմին համաճարակ ախտալից ի կորուստ գրաւէ: Յոր պահ վերաց խարանք անգործ պատահեսցին և սպեղանեաց դիրք ի չպէտս վատնեսցին: Հապա՛ մինչ ժամ կայ ձեռս ի գործ արկցուք և յանձանց շինութեան անձանձիր ճեպով ճեպեսցուք: Մի՛ և մի՛ առօրեայ հեշտութեան և ախորժակի մերոյ փոքու վասն ծաղածանակ³⁴ ի յաւիտենից կեանս լիցուք, և զյոգնագրոհ խուժանին զօգուտ ի վերջ նահանջեսցուք, որով ո՛չ ինչ շահեցան՝ որք այնպէսն գնացին:

Իբրեւ զայս օրինակ զբանսն մերկանայր թագաւորն, ապա՛ ունկնդրացն բոլք և յակճիռս կացելոցն կաճառք խելամուտ խօսիւքն ամօքեալք, իբրեւ ընդ մի բարբառ աղաղակել սկսան. կեցցէ՛ արքայ, ասեն, սրտի մտօք հաճ և հաւանեմք հոյակապ հրամանիդ, թէև ընդդէմ դիւրութեան մերոյ³⁵ ոգորեցի, միայն թէ մարթեցէ զմեզ յայս մօտակալուտ մահահրաւէր կործանմանէ ի կեանս կանգնել: Ապա՛ ի հասարակաց հաւանութենէն դատեալ ընտրեցաւ³⁶, զի ի բազն արկցի պարուրեալ հրամանաւ ումպն գինւոյ, յամենայն տէրութեան Կարթագինեայ ի կորուստ մատնելով միանգամայն զայնու ժամանակաւ գտանեցեալ գինին գովելի՝ գովելեացն գործակ գարշելի: Վասն որոյ արքունի մեծագոր սաստիւքն հրաման հան³⁷ եղև թագաւորն ընդ ամենայն տեղիս տէրութեան իւրում, զի ի հպիլ այսմիկ հրամանիս ի մեծի և ի փոքու լսելիս ի կորուստ դատեսցեն զգինի գտանեցեալ առ մի մի այր³⁸:

³⁰ B լեալ

³¹ B յարբեաց

³² B փութացան

³³ B զխորհուրդս

³⁴ B ծաւածանակ

³⁵ B մերում

³⁶ B ընտրեալ դատեցաւ հաւանութեանն *փիւ* հաւանութեանն դատեալ ընտրեցաւ

³⁷ B հրամանական *փիւ* հրաման հան

³⁸ B գտանեցեալ գինիքն առ մի մի այր դատեսցեն *փիւ* դատեսցեն զգինի գտանեցեալ առ մի մի այր

Եւ յետ պայմանեալ աւուրն լրման, առ որում և գտանիցի նոյն նիւթ ընդ զնդալոյ ի կորնչելն՝ ինչքն յարքունիս և ինքն ի ծովու ալիս³⁹ :

Եւ այս բազ արգելանաց այնքան յոխորտ և հատու, մինչ զի թէև թագա-
զարմի կամ արքայ⁴⁰ որդւոյ իսկ անցանել զանցանել իցէր ընդ այս հրամանն,
նոյն բաժին շարաշար կտտանաց հանդերձեալ պահեար որ ինչ յետին ստան-
կին⁴¹ : Զայս օրինակ և քարոզն ի հրապարակս քաղաքին Կարթագինեայ կար-
դայր, և զօրեղ զօրականք պատկառատեսակ պալատին յայս հատու հրամանէ
իբրեւ զնեստս միսեալ կաղնւոյ կայծակամբք յեղակարծ յիրաքանչիւր տունս
յարձակեալք, զամանսն բեկեալ՝ զամանեալսն հեղուին : Յորմէ շէկորակ ջուրցն
հեղեղք երևէին տիրել, և կոտորոցն բեկորիւքն մարթ երևեալկառ⁴² կառուցա-
նել :

Դէպ լինէր կնոջ միոյ այրւոյ՝ ունողի զմանուկ մի երկեմեան ծմակացեալ
ծերութեան լուսածագ, ունել զերկու կարասս գինւոյ, յորոց մինն անխայեալ,
իջուցանէ զայն ի ստորին նկուղ գետնափորի անդ, և ընդ երկրաւ զետեղեալ
հետախաղաղ զշաւիղն ծածկէր, յապայն ժամանակի առ սակաւ սակաւ ի
սնունդ զարգացման մանկանն տղայի :

Իբրեւ եկին մտին ի տուն անդր դահլճքն հրամանակատարք, տեսեալ զմի
կարասն հարեալ բեկին, իսկ զմիւսմէն տգէտացեալք արձակեցան ի բաց :

Եւ այսպէս յամենուրէք նովին հանգամանօք կատարեալ զհրամանն ահեղ
իմն բանի՝ ի սակս աւուրս զբանն բոլորեցին, և զգործն ի գլուխ անվեհեր
մատուցին :

Եւ առ ի հաստարմատ հիմնել զայս պարոյր հրամանի, առ երեկոյ՝ իբրեւ
արևն ի մուտս մօտէր՝ զերկուս ահեղ առիւծունս ի գառազղէ անդի ի քաղաքին
փողոցս արձակէին : Յորոց երկիւղէ չէր մարթ ումեք գիշերայն ընդ դուռն տան
իւրոյ ելանել, ոչ ի պէտս ինչ, և ոչ յերթեկս⁴³ բարեկամութեան, որով կասեցան
օրէնք խրախճանաց, և լքան կազմութիւնք մեծահաց կոշունց, զի բարձեալ
պատճառին, բարձաւ և պատճառելին :

Եւ այսպէս խոհեմ խորհրդով և գեղեցիկ մոլութեամբ յերկրէ անտի ախտն
գինեճանութեան կարճնովին ջնջեալ, հիմնեցաւ հաստատեցաւ ընդ նորա
զգաստութեանն զգօնութիւն, և որք անտի յառաջագային բարբառս բեղմ-
նաւորութիւնք, արգասալիրք ետուն զպտուղս իւրեանց :

Յայնմ հետէ սկիզբն կալաւ⁴⁴ արքայութիւնն կորովանալ, իշխանութիւնն
ճոխանալ, և ձգել ուր չէ՛ր կարդացեալ անուն Կարթագինեայց, վաճառք առա-

³⁹ B ի ծովու ալիս, և ինչքն յարքունիս *փի* յարքունիս և ինքն ի ծովու ալիս

⁴⁰ B *չիք*

⁴¹ B ստան (երկու ձեռագրերում էլ սխալ է. պէտք է լինի՝ սատակ)

⁴² B է բուրգն ինչ *փի* երևեալկառ

⁴³ Լրացումն ըստ B-ի (ամբնթեմնելի)

⁴⁴ B սկսաւ *փի* սկիզբն կալաւ

տանալ, արուեստ բազմանալ, առաքինությունն յօրանալ և անձն իւր ալ ի գործս ձեռաց իւրոց ուրախանալ:

Իսկ կնոջն այրւոյ զարգացուցեալ զմանուկն, միշտ մատուցակէր նմա ի գինւոյ անտի, մինչև ողջունել նմա ի պատանեկութեանն տես: Յաւուր միում անագանեալ և ի գործոյ ապաժամ եկեալ՝ մինչ մօտ էին զառիւծունսն արծակել, ոչ ժամանէ բերել յաղբերէ անտի ջուր, վասն որոյ զծարաւ ջրոյն զիջուցանել կամեցեալ, տակառաւ ի գինւոյն գովելոյ մատուցանէ նմա մայրն յըմպել: Իսկ զկնի ժամուց ինչ իբրեւ զհասարակաւ գիշերաւ արծարծեալ ի նմա տապ տոշորման ծարաւոյ, և ո՛չ բաւացեալ յաղթել զջրոյն պապակ, և զգովացմանն փափաք, զմահ յաշն թիւրախէ և քաջասրտեալ գօտէպնդեալ բառնայ զսափորն պղնձի ի յուս և զգուռն բացեալ զտան յաղբիւրն դիմէ, և իբրև լցեալ զայն դառնայր անդրէն՝ վատ իմն պատահ բաղդի լինէր նմա դիպան գիշերապահ առիւծուն ունել զճանապարհին անցս, որ և ահեղ կոշմամբ, ահարկու գոշմամբ և սասանական մոնշմամբ դէմ ընդ դէմ եկեալ և յարձակեալ ի վերայ կամէր կենդանւոյն կլանել զնա: Իսկ համբակին տեսեալ զաղէտ վտանգի կանխեալ⁴⁵ օրհասի մահուն եկեալ հասեալ և անդէն մօտակալուտ զոտիւքն պատեալ, ի բաց զերկիւղ սնոտի եղեալ, արտանայր արտեղանայր: Քանզի և չէր ոք զօրավիգն առ որ կարգայր օգնել, կամ ի թիկունս հասանել, վասն որոյ առ հարկի ձեռն ի գործ առնէր, ինքնին մղեր առաքինանալ ի հանդէս մարտակցութեան ընդ ամեհի այն առիւծուն հակազինեալ⁴⁶:

Անդ էր տեսանել զայլ իմն հանդէս դանեան մանուկածնի, որ խրոխտ զօրութեամբ՝ յերկուս զկերչին ցելոյր ժանիս, նաև փոքր առ սա զնորուն իմանամբ հանդէս:

Արդ՝ յետ օգուտ գօտէմարտութեան յետուստ կուսէ առիւծուն անցեալ և զերկուց ոտիցն կալեալ, յերկուս զանհեթեթն զայն մարմին բաժանէր և զնորինն գեշ ի փողոցի անդ ճապաղ սփռեալ ինքն անցեալ գնայր:

Իբրև այգն զցայգն մերկանայր, և այն ինչ ծայրակարմիր արեգակն ընդ երկիր ծաւալել կամէր, եկեալ առիւծապահքն ի պահ ունել զառիւծունսն, տեսին՝ զի մինն չէր ի միջի և այսր անդր ընթացեալք անկեալ ականեցին ի մի հրապարակացն զշաւիղն մեռելոտի: Ուստի զարհուրեալ և ընդ գործն սքանչանի ահիւ պակուցեալ, նոյն հետ այն ազդ առնեն քաջի արանցն զայսպիսահաս իրակեալ վտանգս, որ ընդ լսելն տապ տագնապոյ տարակուսանաց զնովաւ շաղապատեալ, և ի կարծիս կասկածանաց ընդ աւագանւոյն թաւալեալ հասանէ նոցա հետ ընդ հետ հասանել⁴⁷ յայն վայր, ի զննին տեսլեան⁴⁸ հրա-

⁴⁵ B զաղէտալի վտանգին կանխալ փխ զաղէտ վտանգի կանխեալ

⁴⁶ B Քանզի և չէ ոք ... ընդ ամեհի այն առիւծուն հակազինեալ չիք

⁴⁷ B + խմբովին

⁴⁸ B ի տեսլեան զննին փխ ի զննին տեսլեան

շագան տեսարանին, ուր զահէ զերկիւղէ հարեալ, և յերկար ժամս յապուշ կրթեցեալ, բանս ի բերան առեալ հիացականս ասել սկսան⁴⁹։ Հօրիս վերայ ո՞վ զօրացեալ, և զանպարտելիս ո՞յր ձեռքէն պարտեալ, զահեղ թագաւորս ո՞վ ստրուկ կարգեալ, և զանարգ վախճան առ սովաւ ածեալ, որ զայս հրաշաւէտ յաղթութեան ուղղեալ դիացազգի զնա ի դէպէ կարդալ։

Ապա ճշտիւ խնդրել սկսան, ո՞վ ասեն բանեղէն առիւծ՝ անբան առիւծուս իցէ պատահեալ, եկեսցէ կացցէ ի մէջ, զի զնա մեծաշուք մեծապարգև պսակեսցուք, պանծ մեզ վարկուցեալ, զառ ի նմանէ յաղթութիւնն ուղղեալ։

Յայս ձայնէ վստահանաց խրախուսեալ հուժկու պատանիս այն⁵⁰ աննման, քաջի արանցն փոխարինին լինէր յանդիման։ Յիս ասէ՝ տէր եպարքոս՝ այս վնաս, յայս նիշ գիշերի ծառայդ ծարաւեալ, և առ ի չգոյէ ջրոյ ի տան՝ յաղբիւրն չոքայ, յոր պահ պատահ պատուհասի լինէր ինձ ժաման, հեռ գայօղ առիւծուց միոյն ունեւ զանցս ճանապարհի իմոյ⁵¹։

Իբրև ստուգեցի զլինիս կուր կորստական կոկորդից նորին, մենամարտեալ հատուցի զհատուցումն նորա նմին, և ևս շողշուպեալ⁵² ի նորուն ժանեաց ողջունեցի զողջութիւն։

Իբրև այս բար զբանսն պատշաճէր, ականապուշ ականակառոյց որք յայն հանդէսի էին աչք ի նա հայէին, և տեսեալ զանտիականն զխակութիւն, և զնկնահասակ դրակին զգծծութիւն, ընչացս բանալ սկսան անաւատ թուեալ նոցայ և ճառատական ճառքն ճառեցեալ։ Վասն որոյ և զասացելոցն զփորձն առնուլ կամեցեալ բանս եպարքոսն մատուցանէ ի մէջ։

Եթէ չէ քո ասէ երբէք ընդ խաբս ինչ եկեալ և կամ զսուտս սիրեալ, այժմ իսկ յանդիման ցուցանի. է՛ աստ գիշատելոյ առիւծուդ յարակից զուգորդ ի մէջ բերցի, եթէ վիճակէս զնա միւսոյն վիճակեալ բաղդի՝ յաւատ խաղաղիմք, եթէ ի դերևս լիցի քեզ ելանել, դու ընդ նորա մահու գրաւեալ քերթիս ի կենցաղոյս։

Բարւոք բարբառիք⁵³ ասէ համբակն՝ ո՞վ կարօղ կալուղք կենաց կեղեքելոց ի կոկորդս ձեր, բայց դուք ինձ նախ հրաման⁵⁴ երթալ զինու վառել և ապա յայս հանդէս մրցանակի շահատակել, որում պատասխանեալ եպարքոսին ասէ, է՛ ստակարկատ կեղծաբան զի թանգուզես, յառիւծն պատառեալ չէր ոչ որոյ վէրք, ոչ ատրճանակիւ հարանք, և ոչ այլ զինուց վիրաւորմանց ինչ տեղի, և զմէ՛ բաղայս բաղբաղես զինուորիլ զինու։

Ասէ մանուկն և չէ ինչ արդ պիտոյ զբազում բանիւք գալ, և ի ճշմարտութեան խօսելեաց վրիպեալ գտանիլ, ասացից զանսուտն տէր փոխարքայ,

⁴⁹ B սկսան ասել փիւ ասել սկսան

⁵⁰ B այս

⁵¹ B իմում

⁵² B նողուպեալ

⁵³ B բարբառիս

⁵⁴ B + նախ

զի եթէ ոչ նախ զարդու զինուք յօրինեցայց չէ ինձ մարթ ի ձեր⁵⁵ համարձակիլ հրաման:

Յայնժամ որպէս և կամերն յատենէ անտի ի տուն արձակեալ կացին, որք ընդ նմայն զօրականք առ դուրս, և ինքն մտեալ ի ներքս անդր, խնդրեաց խառնելեօք ի մօրէն ի գինւոյ անտի, զոր ըմպեալ և ելեալ արտաքս գնաց ընդ նոցայ և հասեալ յաշխարհաժողովն դուռնն խրախուսիւ խիզախէր:

Ածէք ինձ ասէր զգազանն կատաղութեամբ զինեալ և ես անձամբ անձին ընկճեալ նուաճեալ⁵⁶ պարտեցից զնա:

Իբրև շօշափմամբ հասին ի վերայ զի ո՛չ բարձեալ տանէր զիւր և ի զինուց⁵⁷ ինչ ի սքանչանս ըմբռնեցան, բայց ելից իրացն ուշ եղեալ ակն ունէին: Ապա ի հրամանէ թագաւորին ածաւ մատուցաւ ի մէջ անարգելն առիւծ արձակ ունելով յամէն ուստեքէ զկապանացն արգելս և յարձակեալ ի վերայ կամէր գազանային ժանեօքն լափելզ մաքրել զմանուկն: Տի նա և սա ընդ առաջինն այն նուագի, գօտէպինդ քաջասրտեալ, նաև զայս զմիւսոյն⁵⁸ լծորդ ըմբշամարտութեամբ յաղթեաց և կամէր սմա որպէս և նմա զնոյն մրրախառն բաժակ մահու տալ ըմպել, եթէ չիցէր⁵⁹ արգելեալ ի եպարքոսէն յայս ձայն թէ՛ թոյլ տուր առիւծդ արի՛ առիւծուդ անարի, զի աւանիկ զքոյ գեր օրինակ քաջութեանդ առաք զչափ, բայց դու ե՛կ անսա ասա ինձ՝ թէ ո՞ր և որո՞ւմ անվան և անվկանդ զօրութեամբ զօրացար ի զօրեղ առիւծուս վերայ:

Ասէ պատանին այդորիկ մեկնել առ յինէն յանհնարիցն, ահա՛, թէ և յօշ յօշ զանդամոց իմոց յօդս հրամայիցես⁶⁰ առնել: Եպարքոսն երկիւղիկս արկեալ համբակին ասէ, իսկ եթէ ո՛չ ասասցես, ապրեալդ յերկուց մահուց երրորդիւս անգերծ վտանգեսցիս մահուամբ, և զառիւծուն հատուցեալդ չափ պատարուն եւ կատարումն ի քում գոգի գոգեա զեղուն:

Պատանին ասէ, և չէ ինչ այդ ապաքէն ցապաք արդ այսօր ի քոյ ձեռանէ զկենացս կատարած կայ ինձ համբուրել, թէ յայտնեցից և թէ թագուցից: Բայց լա՛ւ լիցի ինձ ապաքէն, ծածկելով զխորհրդապահի անուն ժառանգել, քան փեռեկտելով ինձէն ինձ ի վիհ անհամար կորստեան խեղդիւք շրթանցս խարդաւանել:

Իբրև սոյն աւուրս կորովի խօսիւքն լինէր պետն պատասխանեալ, երդնում ասէ յարեն արքայի, զի չիցէ ինչ քեզ վտանգ իսկ⁶¹ կենաց, հոլանելդ զսքանչելի ուժգնութեանդ զխորհուրդ:

⁵⁵ B ի ձեր չիք

⁵⁶ B չիք

⁵⁷ B զիւր և չիք (սխալմամբ՝ ի զինուց զինուց)

⁵⁸ B սոյն

⁵⁹ B չէր

⁶⁰ B հրամայես

⁶¹ B իսկ չիք

Յայնս ձայնէ բարբառոյզ զօրացեալ զօրեղ զօրութեամբ զածածին յուշ ածել սկսաւ զարգել հրամանին, որ նախքան զվեշտասան ամի և զմօրն գաղտնելն զկարասն գինւոյ, և նորին զնովաւ սնունդն և զառ ի նմանէ յաղթութիւն, և թէ այն իսկ էր իմս սպառազինութիւն, զոր ո՛չ յերեւելիս ունել ումեք պիտոյք գոն, բայց եթէ ի ներքուստ անտուստ զնորայն բոցափայլ զօրութիւն ցոլացուցանել: Իբրեւ սոյն օրինակ բանք ի պատում պատանեկէն լինէին լսելի, ի հարուստ ժամս որք անդն էին՝ բազմականք և ոտնկայք կառեալ կապեալ և ի հիացումն կարգեալ, ո՛չ ունէին այլ ասել կամ⁶² լսել ինչ եթէ ո՛չ զիրեւաց զհետ հծծել յաղթանակ քաջալանջ մանկանս վասն որոյ և զնորուն դրուագ դրուատի համար-ձակաձայն համայնից հնչեալ, բայց զի մի՛ յանբաւ յորդութեամբ անդր զեղծի բանս համառօտ հատանել հաւանիմ⁶³: Ուստի թողեալ զբազումս խորախոհ մտաց իմաստասիրել անցեալ կացից ես անընդհատ պարապմամբ առ պսակ կատարման առաջադիր գործոյս:

Արդ՝ ի գործոյս⁶⁴ կէտ կատարածի վերընծայեցին զյաղթութեանս գործակ յաշտիճան աւագ, գիւղից և գերդաստանաց կարգեալ զնա տէր և ի թիւս ազատաց զնա դասեալ:

Եւ այսպէս բարեմոյն քաջողջութեամբ և նսեհ բարօրութեամբ կատարեալ զկեանս ընկալաւ զվախճան բարի ի բարւոք ծերութեան, թողեալ ժառանգս և ընչաւէտ ժառանգութիւնս զկնի իւր ի յիշատակ յաւիտենական յապա ժամանակի արիական հոյակապ նահատակութեանն:

Ըստ որոյ օրինակի և մեզ շնորհեսցէ պարգևատուն ամենայնի գինեաւ արեան իւրոյ զարգանալ զօրանալ զինել և ի հանդէս ճակատու աներևան ոսոխին մերոյ և յաղթող գտանիլ, որ իբրեւ զառիւծ գոչէ ընդ պարագլխոյն առաքելոց վկայելոյ, շրջի և խնդրէ թէ զոր կլանիցէ:

Քանզի և մեզ մարդ առաջի կայ, բայց ոչ ընդ մարմնոյ և ընդ արեան, այլ ընդ խաւարային օդական այսոց փաղանգս, յորոց լիցի մեզ զերծանել շնորհօք ամենափրկչին Յիսուսի և զօրութեամբ արեան նորա խորտակել զզօրութիւն նոցա և զհնարս. Ամէն:

Վերջաբանք

Բայց դու եկ տե՛ս ինձ, թէ զի՞նչ ի միում և զի՞նչ ի միւսում գործեաց գինին, զի յառաջինն յայն նուագ յայնքան անարգ նուաստութիւն զիջոյց զըմպուս իւր, մինչև զլինիլ բաւական քաջագիր նօտարաց կարգել յանբաւ տարածութեան ընդարձակատարր քարտէնի⁶⁵ զնոցուն պարսաւս, թէև յերկարս տար-ժանէին: Իսկ յերկրորդումն յայն անգամ, յայնքան ծայրաւոր երջանկութիւն

⁶² B և

⁶³ B համարիմ

⁶⁴ B ի գործոյս չիք

⁶⁵ Լրացումն ըստ B-ի (ամբնթեմնելի)

զգինեալն նովիմբ արար ժաման, մինչ գրեթէ յանարգ կայից ի բարձրագոյնն բարձրացոյց փառս հանդերձ կրկնանուագ փրկութեամբ ի մահուն դրանց:

Թողում որ ինչ յաւուրց անտի և այսր ի յուշոյ յիշատակաց, և յանվեհեր գրչացն կռեալ, եպերանաց պարսաւ մոլելոցն ի նոյն, և բարեբան ներբող համեստացելոցն նովին:

Ընդ որում և ինձ է հաս արտավարան հէքացելոյս և վերջացելոյս արդարեւ⁶⁶ յիմաստնոցն դամարձակէ և յիմաստիցն վիճակէ սակաւութ զսովաւ աշխատասիրել⁶⁷:

Համառօտութիւն բանիս ճոխութեան

Նախքան զայս ճոխ ճառեցի զախտին շուայտութեան Կարթագինեայ տիրանել և զգառածանելն չարաշար զքաղաքն ողջոյն: Զաւաքումն հոյակապ իշխանի միոյ ի գործ ինչ պիտեան և յուղւոջ զգեղիսիլ գինեաւ և զնիրհել: Զառ վայրն անգեղ պատահեալ զերկուս զաշսն զխճեալ⁶⁸ զաշացուին յոգի, և նորին յանիմայս լեալ ի թափիլ գինւոյն զանդրէն դարձն մեծաւ կոծիւ: Թագաւորին ի վարանս յայսպիսահասն ըմբռնել վտանգից և զխորհրդականացն խորհրդով սաստիկս իմն բազարկումն գինուոյս արձակելով զառիւծս երկուս առ երեկոյ ի քաղաքին փողոցս, յարգելս երթեկութեան, յորում ժամանակի և կնոջ մի այլուոյ երկեմեան ունողի մանկան ի դէպ գայ գաղտնել զկարաս մի գինւոյ, որով և զարգացուցեալ զմանուկն մինչև զպատանեկութեանն ողջունել նմա զտես, որ և յաւուրց միումն ապաժամ ի գործոյ եկեալ չժամանէ բերել յաղբերէ անտի ջուր, իսկ զծարաւն ի ժամին գինեաւ զիջուցեալ, ապա ի տապ պապակեալ և յաղբերակն չոգեալ ի սափորն լնուլ, ի դարձին առիւծ նմա պատահի, զոր մենամարտեալ⁶⁹ ընկճեալ ցելոյր զժանիսն: Ի լրջանալ այերաց խնդիր այնմ եղեալ ի կամաց կանգնի մանուկն յոտեան, և ի շաւատալի բանիցն լինիլ ի փորձառութեան միեալ հանդէս, զկենդանին ածին ի մէջ զառիւծ: Համբակին հրաման առեալ սպառազինիլ և երթեալ ի տուն հին գինեաւ զանխուլն գինեալ զառիւծուն ի մրցմանն գտանի յաղթական, իսկ ի զորպէսն հարցանել լռէ զստուգութիւնն⁷⁰ և յապահովն ի եպարքոսէն լինելն ճառէ ի զառմու⁷¹ զամենայն: Յորմէ հասանէ նմա յաւագաց վերստնել դաս, և բարեկրութեանց տիրանել մեծաց:

⁶⁶ B չիք

⁶⁷ B իմաստասիրեալ աշխատասիրել փիւ աշխատասիրել

⁶⁸ B բրեալ զխնեալ փիւ զխնեալ

⁶⁹ B մեմամարտիկ

⁷⁰ B չիք

⁷¹ B ի զառմու չիք

Ի նոյն կարգ բանք շափականք⁷²
 Գինին ըստատուն մտաց և սրտից,
 սակաւ ըմպողաց՝ մայր է շատ օգտից,
 Յաճախելն ի նոյն գունակ շուայտից,
 յոգի է՛ի մարմին գործէ փոնալից⁷³ :
 Տե՛ս դու զբազումս՝ որք յայս մոլեցան,
 ի բարձր կայից՝ որպէս հոսեցան,
 Բայց որք սակաւուն սորին շատացան,
 մեծաց գովեստից՝ յար արժանացան:
 Մի քաջ խորհրդով շատ գործք վճարին,
 ոյր զի բաւական՝ աշխարհ վճարին,
 Բայց շատն գինւոյ՝ տոյժ է հանճարին,
 զբանեանն առնէ հանգէտ⁷⁴ պաճարին:
 Ի սփռփ տխրանաց է առ պիտեան,
 պիտանեաւ լինին բազումք անպիտան,
 Վշտացն փարատ՝ ոմանց է սատան,
 որք ի նոյն յարակ դանդաղեալ մնան:
 Բռնասբօսեսցուք ի գինւոյն պատճառ,
 զանձս վաղեմնիս՝ կարգել ի յայս ճառ,
 Ուստի սա լիցի յարացոյց պայծառ,
 և մեք գործեսցուք այս վէպի վճար:

Varty Keshishian A Newly Revealed Tale of the 18th Century

The “Tales of Carthage” by Hovhannes of Beraia, a famous ballad maker of Late Middle Ages, is still unknown for wide circle of specialists and naturally has dropped out of scientific circulation. Only the bibliographic lists and catalogues of manuscripts of the Matenadaran provide information about the existence of this work.

In four manuscripts preserved in the Matenadaran (M2768, M3384, M8420, M10589) similar examples of the “Tale” exist. According to these copies it was possible to prepare the critical text of the “Tale”. All the extant copies of the “Tale” with their narrative and structural characteristics are almost identical and have only minor differences, which gives reason to suppose that there has been a general archetype.

⁷² Լրացումն ըստ Բ-ի (էջը վնասված է)

⁷³ Բ գանալից

⁷⁴ Բ զբանին առնէ հանգոյն *փի* զբանեանն առնէ հանգէտ

With its essential narrative features the Tale reminds the fable “The King’s Son” by Vardan Aygektsi”. It is not excluded that the Tale is based on Aygektsi’s fable or another common source. Both works were created in the same cultural environment. Although the period of time was different but the reality was the same. It confirms that Hovhannes of Beraia, who was born and received his education in Aleppo, was perfectly aware of Vardan Aygektsi’s fables and other tales and historical works from the medieval folklore, which he developed and introduced in a new way.